

УДК 821.161.2–3/–9.09”192”С.Маланюк–058.57(438)

ПОЧАТОК ТАБОРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Микола Крупач

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

Розглянуто суперечності, які виникають у процесі висвітлення діяльності Є. Маланюка в перші місяці інтернування на території Польщі, зокрема, у таборі для інтернованих воїнів Армії УНР міста Пйотркова.

Ключові слова: Є. Маланюк, табори для інтернованих воїнів Армії УНР, культурно-освітній гурток Штабу Армії УНР, літературний журнал «На хвилях життя», стінна газета «Вільне слово і малюнок».

Коли погортати сторінки деяких енциклопедичних чи навчальних видань, у яких згадано життєвий і творчий шлях Євгена Маланюка, то найчастіше натрапляємо на повідомлення, що після поразки Армії УНР він був інтернований у таборі польського міста Каліша (або біля нього), де пробув три роки. Таке твердження не зовсім відповідає дійсності, адже географія Маланюкового перебування в таборах інтернованих на території Польщі набагато ширша. Втім, неможливо на сьогодні хронологічно й однозначно точно вказати у яких саме таборах він проживав упродовж трьох років інтернування, адже загалом маємо надзвичайно фрагментарні відомості про його перебування на території Польщі в той період, а з них дуже важко зробити висновок хоч би про офіційне переміщення його підрозділу з табору в табір, бо навіть достовірно не знаємо, до якого з них у певний час був прикріплений Є. Маланюк. Особливо скупими є повідомлення про перші місяці Маланюкового інтернування.

Відсутність точної інформації змушує навіть дослідників творчості письменника вдаватися до узагальнень або (у кращому випадку) обмежуватися переліком таборів, де ймовірно перебував Є. Маланюк. Можливо, такий стан дослідження таборової біографії письменника можна було б вважати навіть «вичерпним», якби в наявних на сьогодні джерелах (публікаціях Є. Маланюка, спогадах про нього, сучасних студіях тощо) не виникали деякі розходження у твердженнях про його громадсько-культурну діяльність того періоду. Та найбільш важливою є інформація про перебування Є. Маланюка в таборах інтернованих для пошуку невідомих текстів письменника, які можуть бути приховані за його утаємниченими псевдонімами та криптонімами. Знаючи табори, у яких перебував Є. Маланюк, вартує у їхніх періодичних виданнях детальніше проаналізувати низку (а часом і переважну більшість) невідомих досі підписів під публікаціями. Серед них можуть бути й приховані Маланюкові тексти, адже таборовий період

за обсягом написаного за певний проміжок часу найбільш плідний у його творчості, але водночас і найменш досліджений та спопуляризований.

Грунтовно не вивченою залишається й громадсько-культурна діяльність Є. Маланюка в таборах інтернованих на території Польщі, зокрема, на початку інтернування. Дослідники цієї царини також зустрічаються з браком інформації, адже таборові видання належать до малодоступних, у багатьох із них вже зараз важко прочитати текст, а архівні матеріали або частково знищені, або розкидані по різних сховищах Польщі та України, що також утруднює, а то й унеможлиблює роботу в цьому напрямку.

Утім, деяка інформація про перебування Є. Маланюка в таборах інтернованих, зокрема і про його громадсько-культурну діяльність у них, все ж наявна в різних джерелах, тому потребує зіставлення фактів та їхнього всебічного аналізу. Часом такі порівняльні спроби виявляють певні розходження в подачі матеріалів, а тому змушують дослідників вдаватися до гіпотетичних припущень або констатувати про нерозв'язаність на сьогоднішній день відповідної проблеми, тобто виявляють так звані «білі плями» маланюкознавства.

Метою цього дослідження якраз і є методом порівняння доступної інформації узагальнити географію ймовірних місць перебування Є. Маланюка в перші місяці інтернування та окреслити найбільш суперечливі моменти у висвітленні початку таборової діяльності письменника. Виявлені таким шляхом різнобічності у трактуванні конкретних проблем, неточності в повідомленнях чи відсутність інформації можуть стати відправними координатами для подальших пошуків у процесі дослідження життєвого та творчого шляхів письменника, зокрема таборового періоду.

Джерельною базою дослідження стали передусім періодичні видання початку 1920-х років, у яких наявні тексти Є. Маланюка або інформація про його громадсько-культурну діяльність, сучасні дослідження таборової преси та творчості письменника, а також спогади його сучасників.

Отож, перша проблема, яка виникає під час дослідження таборового періоду життя та творчості Є. Маланюка, це відсутність точної інформації про підрозділи, до яких тоді був зачислений воїн-письменник; про військові посади, які він обіймав (чи не обіймав ніяких), адже мав офіцерське звання; про місця дислокації таборів, у яких він перебував. Зазвичай ці прогалини у біографії письменника змушують авторів вдаватися до вже наведених стереотипних формулювань про трирічне перебування Є. Маланюка в Каліші¹. Та в таборі

¹ Таке твердження, можливо, передусім почерпнуто зі статті про письменника, яка поміщена в 4-му томі «Енциклопедії українознавства», що побачив світ 1962 року, тобто за життя Є. Маланюка. У ній, між іншим, була допущена помилка, бо письменник 1923 року закінчив Подєбрдську академію, а саме восени цього року він тільки вступив до неї. Але ця неточність, яка згодом перемістилася в деякі інші видання, зокрема довідкового характеру (див., наприклад: Слово і зброя: антологія української поезії присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942–1967. – Торонто, 1968. – С. 374; Українська Літературна Енциклопедія. – Т. 3. – К., 1995. – С. 272 та ін.), водночас підтверджує, що автори цих статей використовували біографічні відомості про Є. Маланюка передусім із «Енциклопедії українознавства», тому часто аналогічно вказували й про трирічне перебування письменника в Каліші.

цього польського містечка, умови перебування в якому були ще менш-більш терпимі, Є. Маланюк з'явився дещо пізніше, а перед тим була «епопея» скитання по інших оборах, приготованих вчорашніми союзниками для воїнів Армії УНР.

Достеменно знаємо, що тодішній українсько-польський кордон по ріці Збруч Є. Маланюк перетнув при остаточному відступі залишків Армії УНР трагічного **21-го листопада 1920 року**. Про це свідчить низка його поетичних творів, а також і «Вступне слово», написане до свята зброї, де, зокрема, читаємо: «...І пригадується найстрашніше. Безнадійно імлістий листопадовий день над Збручем. День, коли армія – згідно з якимсь параграфом “міжнародного” права – віддавала зброю /.../ Востаннє гупали ще наші гармати, щоб за годину збільшити могильну купу мертвого заліза по другім боці трагічної ріки /.../ Було щось несамовито страшне в тім добровільнім роззброєнні, щось значно гірше від звичайного обеззброєння поконаних і щось дуже близьке до страшної процедури деградації вояка. Це був символ якби прилюдного позбавлення народу його мужескості /.../ Якийсь юнак плакав вголос, не стидаючись, як жінка; хтось гарячий і лихий на все – дзвінко ламав гнучку крицю і з міцним прокльоном кидав уламки у Збруч; хтось побожно цілував святе залізо, прощаючись з ним як з нареченою /.../ Хто пережив той день 21 листопада 1920 р., той не міг би за жодну ціну пережити його вдруге» [14, с. 256–257]. Навіть дещо вкорочена цитата із «Вступного слова...» достатньо ілюструє той пригнічено-трагічний внутрішній стан воїнів Армії УНР, зокрема і Є. Маланюка, після переправи через Збруч. І в такому приниженні мілітарної гідності та людської загалом потрібно було знову виборювати своє право за місце під сонцем, але вже на чужині.

Покидав Україну Є. Маланюк у званні сотника Армії УНР – найвищому чині серед молодшого старшинського складу, яке, очевидно, отримав із урахування останнього військового звання ще в царській армії – поручика. Ніякої інформації про отримання ним чергового військового чину згодом не знаходимо ніде, хоч, наприклад, М. Селегієві, побратимові Є. Маланюка по перу та інтернуванню, в період перебування в Каліському таборі було присвоєно звання підполковника [9, с. 92]; підвищували військові чини в таборах й іншим офіцерам Армії УНР.

3 жовтня 1920 року Є. Маланюк перебував на посаді старшини для доручень організаційного відділу Штабу Армії УНР [22, с. 256]. Навряд чи впродовж місяця, у цей страшний час поразок та відступу української армії, йому доручили інші обов'язки. Отож, можемо зробити висновок, що Є. Маланюк покидав Україну як офіцер Штабу Армії УНР та деякий час (щонайменше до квітня 1922 року) продовжив службу при ньому. Свідченням тому є, зокрема, його участь у культурно-освітньому гурткові Штабу Армії УНР. А от які обов'язки були покладені на нього в той час достеменно не знаємо.

У спогадах про письменника його товариш Петро Шох стверджував, що «десь у році 1922-ому» Є. Маланюк перебував «у ранзі сотника» 5-ї Херсонської дивізії [23, с. 152]. Штаб не бойової, а інтернованої армії повинен був постійно скорочувати свою чисельність, тому Маланюкове перепризначення у дивізію начебто цілком закономірне, але хоч приблизної дати, коли це могло відбутися, відшукати не вдалося. Не знаємо також, які конкретні армійські обов'язки були

покладені на Є. Маланюка вже у 5-й Херсонській дивізії, зокрема, чи й надалі він залишився в оперативному відділі штабу цього підрозділу (який коли й існував, то суто формально), чи був скерований, як багато хто з офіцерів, на культурно-освітню роботу в таборах.

Такою ж фрагментарною на сьогодні є й інформація про місця перебування Є. Маланюка, зокрема, впродовж першого року інтернування. Вірш «Краків», що згодом увійшов до Маланюкової збірки «Проща» (1954), датований 24 листопада 1920 року [16, с. 280]. Його зміст начебто засвідчує, що він написаний під безпосереднім впливом від перебування воїна-поета в той день у Кракові. Правда, епіграф, взятий до твору з вірша польського поета Л. Подгорського-Окулова, з яким і з творчістю якого Є. Маланюк познайомився дещо пізніше (у Пйотркові, як вказував сам Є. Маланюк [18, с. 463], а не в Каліші, як це помилково стверджував М. Мухин [6, с. 39]), майстерно відшліфований стиль поезії, дата публікації та інші чинники можуть викликати правомірний сумнів у дослідників, чи дійсно перед нами той варіант тексту, що був написаний 24 листопада 1920 року. Ще Л. Куценко свого часу звернув увагу, що у датуванні деяких віршів Є. Маланюка є певні розбіжності [11, с. 130–131]. Очевидно, вони передусім пов'язані з доопрацюванням, а той фундаментальною переробкою низки його поезій, зокрема, раннього періоду творчості. Вірш «Краків» також міг згодом зазнати серйозного редагування автора, а от точна дата під ним, очевидно, якраз і мала засвідчити тогочасне перебування Є. Маланюка в цьому польському місті.

Отож, довіряючи тут Є. Маланюкові, маємо підстави стверджувати, що, зокрема **24 листопада 1920 року**, він перебував у **Кравові**. Водночас точно не знаємо, за яких обставин інтернований Є. Маланюк опинився в колишній польській столиці та скільки часу він там перебував. Після роззброєння польською адміністрацією значна частина Армії УНР до січня 1921 року була тимчасово прилаштована по деяких населених пунктах Галичини (переважно в селах поблизу Тернополя), але «кілька сотень інтернованих вояків» «на переломі 1920/1921 рр.» опинилися під Краковом у таборі Домб'є [7, с. 67]. Чи належав до їхнього числа Є. Маланюк – не знаємо, але його тодішню присутність у Кракові можна було б найбільш логічно пояснити, наприклад, обставинами, що пов'язані з підготовкою табору Домб'є до прийняття інтернованих воїнів Армії УНР. Урешті, він міг бути й серед перших інтернованих тощо. Але все це лише гіпотези, які можуть виникнути, коли не спробувати цілісно простежити подальший маршрут Є. Маланюка.

Враховуючи датування вірша «Краків», достеменно можемо стверджувати лише те, що в перші дні інтернування Є. Маланюк не перебував, як більшість воїнів Армії УНР, на території Галичини, а його шлях пролягав у глиб Польщі. І першим відомим нам населеним пунктом, де він на деякий час зупинився на польській території після інтернування, стало місто Краків. Водночас Маланюкова присутність там, очевидно, була короткочасною.

Дослідник таборового життя українців на території Польщі, О. Вішка, стверджує: «У листопаді 1920 р. [тут і далі виділення в цитатах. – М. К.], коли Армія УНР була інтернована у Польщі, Є. Маланюк перебував деякий час у

Варшаві, звідки потрапив до табору в Піотрокові Трибунальському: тут перебував на той час Штаб Армії УНР» [2, с. 361].

Отже, як випливає з повідомлення О. Вішки, у Варшаву Є. Маланюк прибув того ж таки листопада 1920 року, але, враховуючи датування вірша «Краків», він там міг бути не раніше 25 дня цього місяця. Якщо так, то його перебування у Кракові мало бути дійсно короткочасним, можливо, тільки той один день, яким датований вірш про місто, а його оглядини радше відбулися під час перестанку на шляху до Варшави.

На жаль, не вдалося розшукати публікації, де, очевидно, О. Вішка аргументує твердження про Маланюкове перебування у Варшаві, але не довіряти дослідникові також немає підстав, оскільки він працював, зокрема, з архівними матеріалами того часу, що зберігаються в Польщі. Можливо, там або деінде О. Вішка віднайшов і повідомлення, що висвітлює й причину тодішнього перебування Є. Маланюка у Варшаві.

Зокрема, посилаючись на публікації варшавського часопису «Трибуна України», О. Колянчук зазначає, що «після інтернування Української армії в районі Варшави (Повонзкі, Рембертув, Яблонна, Варшава-Прага) опинилося декілька відділків Армії УНР» [7, с. 62]. Отож, там також деякий час міг би перебувати і Є. Маланюк, але точно не знаємо, чи вже в кінці листопада–грудні 1920 року там могли знайти притулок інтерновані воїни Армії УНР. Є. Маланюк міг також прибути до Варшави, як представник Штабу Армії УНР, з якоюсь військовою місією тощо.

Та попри обов'язки Є. Маланюк міг мати й власний (передусім – творчий) інтерес побувати тоді у польській столиці. Наприклад, у листі до Є.-Ю. Пеленського Є. Маланюк розповів, що свої ранні твори почав друкувати приблизно 1916–1917 років [17, арк. 1] та відтоді вважав себе поетом. Водночас в «Епітафії» Адамові де Монтрезору, написаній 1939 року після загадкового зникнення і ймовірної смерті графа, Є. Маланюк стверджував, що «в страшнім безмежжі степу», тобто приблизно десь у другій половині 1920 року під час бойових дій Армії УНР у степовій зоні України, у їх творчому житті стався злам – «лірика зламала ржавий епос» [15, с. 74]. Якщо буквально розуміти цей вислів, то у трагічний для української державності час вони обидва покинули писати прозові твори (отже, до того писали навіть прозу), а віддали перевагу ліриці. А. Монтрезор тодішні фронтові поезії друкував (під криптонімом А. М.) у «тижневику Українського Козацтва» «Син України», який видавала Українська Військова місія у Варшаві з 7 серпня 1921 року. Цілком імовірно, що там також міг друкувати свої фронтові твори і його друг та бойовий побратим Є. Маланюк, підписуючи невідомими досі псевдонімами чи криптонімами.

У будь-якому випадку, в таборах інтернованих аж ніяк не міг відбутися літературний дебют Є. Маланюка, як це, пропри твердження самого письменника, доводять деякі дослідники його творчості. Отож, почувавши себе вже фаховим українським письменником (це вже упушення самого молодого поета, що про це ніхто або майже ніхто не знав), Є. Маланюк, наприклад, міг мати надію знайти працю в якомусь періодичному виданні у Варшаві, хоч би й у – «Сині України». Врешті, він міг розраховувати й на допомогу друга,

А. Монтрезора, мати якого ймовірно в той час проживала у Варшаві (зокрема, там вона перебувала з сином після революційних подій 1917 року, коли втратила свої маєтки на Західній Україні). Та й сам граф на початку 1920 років проживав у польській столиці, де його відвідував Є. Маланюк, коли приїжджав із таборів.

Як би там не було, але якщо Є. Маланюк і був у Варшаві, то йому не вдалося знайти застосування своєї творчої енергії та розпочати активну культурно-громадську діяльність, тому він змушений був повертатися в табори для інтернованих. Та все ж в україномовних виданнях, що виходили у Варшаві, зокрема 1920–1921 років, передусім у «Синові України», вартує хоч би спробувати розшукати тексти, які ймовірно можуть належати Є. Маланюкові.

Нагадаємо, О. Вішка стверджує, що з Варшави Є. Маланюк зразу потрапив до Пйотркова. Такий висновок начебто й логічний, але в першому числі таборового журналу «Наша зоря», що побачив світ 16 грудня 1920 року у Ланцуті, з'явилася публікація під назвою «До роковин смерті отамана Василя Тютюнника. Дещо з спогадів про небіжчика». Вона без підпису, але й досі не доводилося зустрічати інформації, щоб хтось із дослідників натрапив на менш-більш розгорнуті спогади про колишнього Командарма Армії УНР, які б не належали перові Є. Маланюка. Та й стиль публікації, подробиці висловлювань отамана та інші деталі вказують, що її авторство найбільш імовірно належить колишньому ад'ютантові Командарма, тобто Є. Маланюкові. А раз так, то в таборі, який офіційно почав функціонувати 15 грудня 1920 року (хоч перші інтерновані сюди прибули з Тернополя ще 27 листопада) [8, с. 69], статтю до першого номера таборового журналу, що датований наступним днем (16 грудня), міг подати тільки той, хто перебував у Ланцуті. Це припущення підтверджує і той факт, що редакція газети «Рідний край» 3 січня 1920 року надрукувала на своїх шпальтах повідомлення В. Запонюкові, адресоване так само в Ланцут [19, с. 8]. Нагадаємо, що з цим львівським часописом Є. Маланюк почав тісно співпрацювати щонайпізніше наприкінці грудня 1920 року, підписуючи публікації то криптонімом Е. М., то донедавна утаємниченими псевдонімами (чи утвореними від них криптонімами), один із яких – В. Запонюк. Цим же псевдонімом також підписаний і вірш «Козацький Отаман», який явно присвячений В. Тютюнникові та який побачив світ у газеті «Рідний край» 20 січня 1921 року, тобто незабаром після появи в таборовому журналі «Наша зоря» спогадів про отамана. Очевидно, вартує спробувати розшукати й інші докази (чи заперечення) перебування Є. Маланюка у Ланцуті, зокрема, орієнтовно у другій половині грудня 1920 – січні (можливо, тільки на початку місяця) 1921 років².

Наступним Маланюковим пристанищем став табір у **Пйотркові** Трибунальському (інші варіанти українською мовою, що фігурують у різних

² Як виявилось, у ланцутському таборі Є. Маланюк уже перебував десь у першій половині 1920 року. Це, справді – сенсаційне, повідомлення на основі архівних документів зробив один із найретельніших дослідників національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 років Ярослав Тинченко. Тепер дослідникам життєвого та творчого шляху Є. Маланюка потрібно серйозно переосмислити цей факт та внести відповідні корективи в біографічні відомості про письменника. Зокрема, прибрати з його біографії твердження про останнє перебування навесні 1920 року Є. Маланюка в рідному Архангороді.

джерелах – Петроків, Пйорткув, Піотрків тощо), про це маємо низку свідчень. Згідно зі «Списком відправлення залізничних ешелонів транспортів УНР залізницями у глиб Польщі» переїзд Штабу Армії з Бірок до Пйотркова розпочався 12 січня 1921 року [8, с. 32]. Отож, табір інтерновані офіцери та воїни почали обживати десь приблизно у **середині січня**. Орієнтовно тоді ж мав би прибути до Пйотркова і Є. Маланюк. Правда, це лише теоретичні обрахунки, що побудовані на логічних висновках із доступних на сьогодні проміжних джерел.

Про облаштування інтернованими табору в Пйотркові на початку його існування розповів у своїх спогадах Василь Прохода, учасник національно-визвольної боротьби 1917–1921 років, сотник, а згодом підполковник (між іншим, це звання йому також було присвоєно вже під час інтернування – у Пйотркові) Армії УНР. За його словами, «співробітників усіх управ штабу армії з конвоєм командарма помістили в Пьорткові у двоповерховому будинку з невеликим подвір'ям, з якого можна було виходити вільно до міста за згодою вартового на воротах». «Козаки, переважно кіннотчики з конвою командарма, були розташовані на двоповерхових “нарах” у нижньому, а старшини на одноповерховому помості на горішньому поверсі мурованого будинку». Цей «малий табір» був розрахований «на півтори сотні осіб» [20, с. 417]. Відповідно в таких (доволі пристойних, як для таборів інтернованих на території Польщі) умовах мав тоді проживати і Є. Маланюк.

Утім, розповідаючи про культурно-освітню працю, яку він начебто започатковував у таборі, В. Прохода ні словом не згадав про Є. Маланюка. Зокрема, у його спогадах читаємо: «Спочатку я нудьгував, лежачи пару днів на помості, а потім, коли з'ясувалось, що доведеться сидіти довший час, взявся за працю. В одному кутку помешкання ми поставили стіл, що мав служити для потреб малої бібліотеки та читальні. Не пам'ятаю вже прізвищ всіх співробітників нашого гуртка. Найближчими з них для мене були сотник Бордоніс та Ілля Хмелюк, а найбільш активним став Петро Кожевников. Усього нас було біля десятка. Ми вирішили заложити український гурток “Просвіта” й заявили це для відома заступникові начальника Штабу полковникові Кущеві» [20, с. 418].

Отож, враховуючи процитовану інформацію, може виникнути сумнів, чи дійсно Є. Маланюк входив до десятки активних організаторів таборової культурно-освітньої праці в Пйотркові? В. Прохода, попри нарікання на пам'ять, згодом жив у Чехо-Словаччині, зокрема, навчався на лісовому відділі Української господарської академії. Тоді ж там проживав і Є. Маланюк, який на рік пізніше вступив до цього ж навчального закладу в Подебрадах. Чотири роки вони ходили одними коридорами не такого вже й чисельного вишу (подебрадську академію за період її існування закінчило всього 559 осіб); бували на спільних зібраннях різних тодішніх громадських організацій тощо. На той час Є. Маланюк уже здобув славу найвизначнішого поета української еміграції. Хоч і перегода В. Прохода вже дещо менше цікавився культурно-громадським життям співвітчизників, все ж він не міг забути, що співпрацював колись у Пйотркові з тоді початкуючим, а тепер таким відомим поетом. Навіть навпаки – він мав би гордитися цим. Але й у другій книзі спогадів «Записки непокірливого», зокрема в

розділі «Українська Господарська Академія», автор так само оминає будь-які згадки про Є. Маланюка³.

Отож, таке замовчування В. Проходи, на перший погляд, видається дещо алогічним, адже є документальні свідчення таборової діяльності Є. Маланюка у Пйотркові. Зокрема, у таборових журналах «На хвилях життя» та «Тернистий шлях» вміщені його публікації, які підписані чи то справжнім прізвиськом, чи утвореним від нього криптонімом (Е. М.). У низці джерел зазначено, що Є. Маланюк був імовірним редактором «На хвилях життя» – літературного журналу культурно-освітнього гуртка штабу Армії УНР, тож він мав тоді належати і до цього гуртка, і до складу співробітників Генштабу. Водночас дехто пов'язує його ім'я з редагуванням таборового часопису «Вільне слово і малюнок» («Всім»), але тут думки сучасних дослідників таборової преси дещо розходяться то на користь Є. Маланюка, то на користь В. Проходи, а то й містять компромісний варіант, де віддано належне праці обох. Імовірним редактором цього щоденника, наприклад, Н. Сидоренко вважає Є. Маланюка [21, с. 22], О. Вішка – В. Проходу та Є. Маланюка [3, с. 179], а О. Колянчук пише, що головним редактором газети був «Василь Проходай з Кулеметної дивізії»⁴ [7, с. 76]. А Л. Куценко, зокрема, зазначав, що Маланюкові «вірші, публіцистичні, культурологічні, літературознавчі статті майже щочисла з'являються в таборових журналах», першим із яких названий – «Всім» [12, с. 9].

У підсумку маємо низку розходжень у повідомленнях про таборову діяльність Є. Маланюка у Пйотркові, які є закономірним наслідком браку точної інформації (зокрема, у виданнях гуртка не зазначено прізвищ редакторів). Такі «білі плями» вимагають від дослідників вдаватися до гіпотетичних припущень, вкрай необхідних, аби розв'язання певної проблеми хоч якось зрушилося з місця. Поступове освоєння нових джерел при трактуванні проблемних питань дає змогу або заперечити попереднє гіпотетичне її розв'язання, або доповнити новими відомостями.

Якраз повідомлення В. Проходи, почерпнуте з його спогадів, схиляє до думки, що він був одним із імовірних редакторів (а той головним редактором) часопису «Всім», а ім'я Є. Маланюка з'явилося у згадках про газету лише тому, що згодом він став найвідомішою особистістю з-поміж громадсько-культурних діячів того часу в таборі. З іншого боку, можна також задуматися і про ймовірну умисне замовчування автором спогадів інформації про присутність Є. Маланюка у Пйотркові, аби таким способом, можливо, приписати собі певні заслуги або ж

³ Врешті, якби В. Прохода, хай суто теоретично, справді забув прізвище колишнього побратима по зброї та інтернуванню, а тепер знаного поета та культурно-громадського діяча української еміграції, то у спогадах він міг хоч би натякнути про його таборову діяльність чи просто присутність у Пйотркові, а згодом в Українській господарській академії. Такі важливі матеріали пішли б тільки на користь книги В. Проходи та забезпечили б інтерес до неї прихильників та дослідників творчості Є. Маланюка, більш того – навіть би сприяли увіковіченню імені самого автора спогадів.

⁴ У повідомленні О. Колянчука допущено дві помилки: перша у прізвищі редактора суто механічна – зайва остання буква; друга потребує уточнення – як стверджує сам В. Прохода, у таборі він перебував у складі Штабу Армії УНР, а не Кулеметної дивізії.

уникнути згадок про якісь суперечливі моменти між членами гуртка (наприклад, особиста неприязнь, ідеологічні розходження тощо).

Після уважного прочитання двох книг спогадів В. Прохода та інших його публікацій, можемо прийти й до іншого (компромісного) гіпотетичного припущення. Підкреслюючи начебто власну забудькуватість, видається, В. Прохода свідомо оминув інформацію про присутність у Пйотркові не тільки Є. Маланюка, але й згодом всесвітньовідомого художника, водночас і поета Василя Хмелюка, хоча згадав про його брата Ілька (а це тільки посилює таке припущення). Річ у тім, що свої спогади В. Прохода писав на початку 1960-х років у Пряшеві (Чехословаччина) «після відбуття страхітливої десятилітньої каторги в концентраційних таборах, в околицях Воркути, на півночі ССРСР» [1, с. 7]. А отже, розумів, що підкресленням заслуг Є. Маланюка в підтримуванні національної свідомості серед українського вояцтва, хай і інтернованого, може завдати не тільки йому шкоди, а передусім його дружині та синові, які також тоді мешкали в Чехословаччині. Власний гіркий досвід міг бути для автора спогадів запорукою вбереження від переслідувань тоталітарною системою інших⁵.

Врешті, важливо з'ясувати, чи гурток, про який говорить у спогадах В. Прохода, та гурток, що видавав журнал «На хвилях життя», – той самий, адже часом у таборі могло діяти по декілька різних об'єднань. Нагадаємо, В. Прохода згадує про рішення «заложити український гурток “Просвіта”» і далі його називає саме так, а на титульних сторінках літературного журналу «На хвилях життя» вказано, що це видання культурно-освітнього гуртка («К. О. Г.») Штабу Армії УНР. Водночас В. Прохода оповідає тільки про створення часопису «Всім», але ніде не згадує про таборовий журнал «На хвилях життя», у якому також не виявлено жодної його публікації. Отож, наявні розбіжності міг би прояснити перелік сфер діяльності заявлених об'єднань. Якщо реалізовані гуртками таборові заходи в переліку співпадатимуть, то мова йде про одне об'єднання, у повну назву якого потрібно внести уточнення.

Розповідаючи про діяльність гуртка, до якого входив, В. Прохода перераховує такі реалізовані заходи:

- створення малої бібліотеки та читальні, а також переплату українських часописів, що виходили у Львові;
- влаштування «відчитів на загальні й політичні теми» («щотижневий огляд політичних подій робив Кожевников»; В. Прохода «написав і виголосив реферат про історію Січі Запорізької»; «були й інші відчити», зокрема, «полковника з інженерно-технічної управи інж. Гудими»);
- заснування «стінного часопису “Вільне слово і малюнок”» [20, с. 418].

⁵ Згадаймо хоч би фундаментальну працю Симона Наріжного «Українська еміграція» (Прага, 1942), якою, кажуть, користувалися радянські спецслужби, виловлюючи з 1944 року українських громадських та культурних діячів. Прізвище В. Прохода в ній, між іншим, згадано аж 9 разів; воно навіть наявне у списку тих, що «спільним коштом видали» книгу. Відповідно важливим завданням для дослідників є передбачити можливі суб'єктивні чинники у разі подання, а відповідно й при опрацюванні певної інформації, природа яких, як бачимо, може бути надзвичайно різнобічною.

Перелік реалізованих заходів, згідно з «широко накресленим планом», «культурно-освітнього гуртка інтернованих старшин та козаків Штабу Армії УНР» (саме такою була повна назва гуртка) знаходимо на останній сторінці першого числа журналу «На хвилях життя». Серед них:

- створення «невеличкої бібліотеки»;
- читання «лекцій на історичні та науково-популярні теми, приміром: Мазепа, радіо, авіація і т. д.», а також провадження «лекцій українознавства, чужих мов» та «налагодження початкової школи для козаків»;
- випуск часописів (а це могли бути тільки «Всім» та «На хвилях життя»; «Тернистий шлях» заявлений, як журнал культурно-освітнього відділу 1-ї Кулеметної дивізії) [10, с. 14].

Порівняльний аналіз проведених заходів вказує, що в спогадах В. Проходи та в журналі «На хвилях життя» ідеться про один гурток, і точна назва цього об'єднання вказана саме в його періодичному виданні.

Отже, враховуючи суб'єктивні чинники у процесі написання спогадів В. Проходаю та інформацію, почерпнуту з журналу «На хвилях життя», можемо дещо уточнити персональний перелік членів таборового гуртка в Пйотркові. До нього передусім належав сам В. Прохода, а також вказані ним – Ілля Хмелюк, П. Кожевников та Бордоніс. Беззастережно до цього списку можемо долучити Є. Маланюка та Василя Хмелюка, як тих, чиї прізвища наявні на сторінках журналу «На хвилях життя». До гуртка, очевидно, формально міг також належати і Віктор Куш⁶. До такої думки схиляє надрукований у другому номері журналу «На хвилях життя» його вірш «Чи не встав же, панове, той останній час...» [13, с. 20–21]. У будь-якому випадку В. Куш мав контролювати видання, адже саме він давав дозвіл на створення об'єднання, періодичним органом якого став журнал, і навіть був одним із його авторів. Відповідно він міг і мав би втручатися й у формування провідних тем журналу. Цей факт дуже важливий, зокрема, для осмислення деяких нюансів редакційної політики видання, що потребують окремого дослідження. Разом можемо говорити про 6–7 відомих на сьогодні членів гуртка, а їх всього було, як стверджує В. Прохода, «біля десятка».

З перерахованих імен із журналом «На хвилях життя» співпрацювали Є. Маланюк (як поет і перекладач), В. Куш (як поет), І. Хмелюк (як автор огляду «Зимовий похід Армії УНР», що підписаний його явним криптонімом – І. Х.), В. Хмелюк (як художник), а також в оформленні деяких сторінок, очевидно, брав участь П. Кожевников, криптонім якого (П. К.) вміщений під однією із заставок до публікації, що у свою чергу дозволяє визначити специфіку його стильової манери як художника-оздоблювача та, зіставивши її манерою В. Хмелюка, розмежувати їхні малюнки.

Із них безпосередньо авторами текстів у журналі «На хвилях життя» були тільки троє, а в двох числах цього видання встигло надрукувати власні публікації начебто 12 таборових письменників-початківців. Очевидно, всі вони б мали бути

⁶ На час заснування гуртка В. Куш був ще полковником та, за твердженням В. Проходи, заступником начальника штабу Армії УНР; у березні 1921 року він став уже генерал-хорунжим та тимчасово виконував обов'язки начальника Генштабу.

членами культурно-освітнього гуртка. Але не всі члени гуртка мусили бути початкуючими авторами (зокрема, письменниками), що обов'язково мали помісти свої публікації у його літературному органі. Звідси напрашується логічний висновок, що в журналі низка публікацій підписана псевдонімами (або ж утаємниченими криптонімами), причому деякі з них очевидні. Ймовірно також, що якийсь чи навіть декілька утаємничених підписів можуть належати Є. Маланюкові. Це потрібно враховувати при пошуку текстів письменника, зокрема, таборового періоду. У журналі можуть бути й утаємничені тексти, наприклад, В. Хмелюка, який згодом також став відомим поетом.

За частотністю публікацій, підписаних однаковим прізвищем, псевдонімом чи відповідним криптонімом, безсумнівним лідером серед авторів двох номерів журналу «На хвилях життя» є саме – Є. Маланюк. Його перові тут належать чотири вірші та фрагмент перекладу прозового твору, які підписані його повним ім'ям та прізвищем або відповідним криптонімом (інші автори опублікували максимум два тексти). Якщо навіть не враховувати, що Є. Маланюкові можуть також належати звернення «Від редакції» у першому номері, деякі повідомлення в рубриці «Хроніка», а також можливі утаємничені тексти, він однаково найактивніший співробітник журналу, а отже – найбільш імовірний його редактор.

Правда, прізвища В. Проходи серед авторів журналу не знаходимо, або воно заховане за псевдонімом, або він не брав участі у виданні. Можливо, навіть принципово не співпрацював із ним, бо навіть ведучи мову в спогадах про «притихання» роботи гуртка, де він згодом залишився «майже сам», далі називає його «Просвітою» [20, с. 419] й жодним словом не згадує про його періодичний орган – таборовий журнал «На хвилях життя».

Натомість В. Прохода у спогадах досить розлого розповідає про стінну газету «Вільне слово і малюнок»: «Для цього часопису придбали велику, на зразок шкільної, таблицю, на якій після редакційної статті на якусь актуальну тему, вивішувались просто в оригіналах написані статті, замітки, дотепи, сатири й малюнки з відповідними написами. Був це свого роду тижневик, в якому виявлялась творчість особливо тих, хто не втратив гумору та розумівся на сатирі. Особливо виявлялось це в малюнках. При цьому сміялись всі, сміялись і ті, на кого жало сатири було скероване, бо то було дотепно, простодушно й правдиво без будь-яких претензій. В них була виявлена ціла епопея минулості й сучасності нашої козацької недолі» [20, с. 418].

Про «гумористичний стінний щоденник» «Всім» поміщено повідомлення й у першому числі літературного журналу «На хвилях життя». З нього дізнаємося, що «журнал» заснований 24 лютого 1921 року, а «найбільша» його особливість – це техніка видавництва: на одній зі стін старшинського бараку прибитий плакат «Всім» під ним аркуш паперу (текстури) з цвяшками; праворуч пояснення до журналу, писане в гумористичній формі, де зазначений лозунг – сміємось не плачемо; тут же скринька «Редакція Всім», в яку на протязі дня всі бажаючі кидають свій матеріал (карикатури, задачі, вірші, анекдоти)». Ввечері, зібраний за день матеріал, переглядає редакційна колегія культурно-освітнього

гуртка, а наступного ранку «ці матеріали вивішуються на вітрині (плакаті)» [4, с. 14].

Цілком імовірно й навіть закономірно, що до складу редакційної колегії культурно-освітнього гуртка Штабу Армії УНР, яка опікувалася газетою «Всім», входив і Є. Маланюк. Якщо враховувати особливості стилю його таборових публікацій, наприклад, постійні уточнення в дужках, вживання крапки з комою (в таборах мало хто звертав увагу на такі «пишноти» стилю) тощо, то можна небезпідставно припустити, що саме Є. Маланюкові навіть належить авторство повідомлення про вихід часопису «Всім», як і деяких інших анонімних заміток у відділі хроніки журналу «На хвилях життя». І це повідомлення, можливо, він навіть зробив з обов'язку – як по суті член редколегії стінної таборової газети, зокрема, в перші дні її виходу.

Отож, згідно з доступною на сьогодні інформацією, найбільш коректно було б стверджувати, що Є. Маланюк імовірно був одним із редакторів стінної таборової газети «Всім» у Пйотркові. Або ще більш точно – ймовірно **деякий час** (орієнтовно з кінця лютого – до кінця березня 1921 року) належав до членів редколегії культурно-освітнього гуртка Штабу Армії УНР, яка формувала це видання.

Після від'їзду з Пйотркова Є. Маланюка (очевидно, в останній декаді березня 1921 року), зокрема, В. Прохода й надалі опікувався газетою, яка виходила майже до кінця квітня 1921 року. Він повідомляє, що «назбиралось тих малюнків з надписами та віршами на два томи», які після ліквідації табору були надіслані до Товариства «Просвіта» у Львові, й висловлює побоювання, що «мабуть пізніше, під час різних окупацій, все загинуло» [20, с. 418–419].

Газета таки не загинула, а й досі зберігається у Львові [5]. Переглянувши її (на жаль, тільки фотокопії), публікацій у ній Є. Маланюка виявити не вдалося. Як слушно зауважує О. Вішка, у часописі «більшість місця займають сатиричні малюнки, тексту тут мало – є більше що оглядати, ніж читати» [3, с. 180]. Можливо, якийсь із небагатьох текстів міг належати Є. Маланюкові, але, щоби виявити його, потрібно провести довготривалу клопітку роботу, яка навряд чи буде успішною (тут радше можна спробувати розшукати ранні малюнки В. Хмелюка). Отже, немає підстав стверджувати про наявність Маланюкових публікацій майже в кожному номері газети (чи як її в таборі ще називали журналом, очевидно, вже тоді плануючи створити окремі зшитки).

Після від'їзду з табору в Пйотркові Є. Маланюка припинив своє існування журнал «На хвилях життя», а це чи не найважливіший аргумент щодо його лідерства в редагуванні цього видання. Та продовжила своє існування ще близько місяця газета «Всім», яка поволі почала перетворюватися із «щоденника» (ще наприкінці лютого вона виходила майже щодня) у «свого роду тижневик» (В. Прохода). З нез'ясованих поки що причин вона стала виданням Кулеметної дивізії, але нею й надалі чи не найбільше опікувався саме В. Прохода.

Багато ще обставин Маланюкового перебування у Пйотркові залишаються невивченими. Передусім, не знаємо причин закриття літературного журналу «На хвилях життя» та від'їзду з табору Є. Маланюка. Не знаємо дійсної атмосфери, яка панувала в таборі, зокрема, в культурно-освітньому гуртку Штабу Армії УНР

(є підстави вважати, що вона таки була непростю), а отже – як у ній почував себе молодий, ідеалістичний, сповнений натхнення й надалі присвятити себе справі відновлення української державності поет та воїн Є. Маланюк. Але все це теми, які потребують окремого та розлогого висвітлення.

Посилаючись на доступні сьогодні джерела, можемо зробити висновок, що активно громадсько-культурною роботою Є. Маланюк займався в таборі для інтернованих польського міста Пйотркова. Є низка підстав вважати, що тут він належав до культурно-освітнього гуртка інтернованих старшин та козаків Штабу Армії УНР, зокрема, входив до його редколегії, яка опікувалася такими таборовими виданнями, як стінна газета «Всім» та літературний журнал «На хвилях життя». Є. Маланюк водночас був найактивнішим співробітником журналу «На хвилях життя», а отже – найімовірнішим його редактором. Крім того, його вірш уміщений у літературно-військовому журналі «Гернистий шлях», який у Пйотркові видавав культурно-освітній відділ 1-ї Кулеметної дивізії, але публікацій, підписаних іменем та прізвиськом письменника (чи відповідним криптонімом), не виявлено в газеті «Всім». Утім, це не виключає, що в котромусь із цих трьох таборових видань (або й в усіх) можуть бути й утаємничені публікації Є. Маланюка, що підписані досі невідомими псевдонімами чи криптонімами.

Список літератури

1. *Биковський Л.* Передмова / Лев Биковський // Прохода В. Записки непокірливого / В. Прохода. – Торонто, 1967. – Кн. I. – С. 7–8.
2. *Вішка О.* Маланюк Євген Филимонович / Омелян Вішка // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 361.
3. *Вішка О.* Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.) : історико-бібліографічне дослідження / Омелян Вішка. – Львів, 2002. – 480 с.
4. ВСІМ // На хвилях життя. – Ч. 1. – 1921. – С. 14.
5. Всім // Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Од. зб. 2643.
6. *Гридень К.* [Мухин М.] З минулих літ / К. Гридень // Сучасність. – 1968. – С. 38–48.
7. *Колянчук О.* Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. ХХ ст. у Польщі / Олександр Колянчук. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 246 с.
8. *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі / Олександр Колянчук. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 278 с.
9. *Крупач М.* «Каліський Парнас» : Михайло Селегій – воїн та письменник / Микола Крупач // Слово і час. – 2008. – № 10. – С. 90–98.
10. Культурно-освітній гурток інтернованих старшин та козаків Штабу Армії УНР... // На хвилях життя. – Ч. 1. – 1921. – С. 14.
11. *Куценко Л.* Dominus Маланюк : тло і постать / Леонід Куценко. – К. : Просвіта, 2002. – 368 с.
12. *Куценко Л.* Крицеве слово. Літературний портрет Євгена Маланюка / Леонід Куценко. – К. : Веселка, 2005. – 22 с.
13. *Куц В.* «Чи не встав же, панове, той останній час...» // На хвилях життя. – Ч. 2. – 1921. – С. 20–21.

14. *Маланюк Є.* Вступне слово... // Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи.. / Євген Маланюк; [упорядкування, наукове редагування, передмова Т. Салиги]. – Львів : Світ, 2005. – С. 255–257.
15. *Маланюк Є.* Епітафія / Євген Маланюк // Остання весна. – Нью-Йорк, 1959. – С. 74.
16. *Маланюк Є.* Краків / Євген Маланюк // Поезії в одному томі. – Нью-Йорк, 1954. – С. 280.
17. *Маланюк Є.* Листи до Є.-Ю. Пеленського / Євген Маланюк // ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Архів Є.-Ю. Пеленського. – Ф. 76. – П. 2.
18. *Маланюк Є.* Посланіє / Євген Маланюк // Книга спостережень. – Торонто: Гомін України, 1966. – Т. 2. – С. 454–470.
19. Переписка редакції // Рідний край. – Ч. 3. – 1921, 3 січня. – С. 8.
20. *Прохода В.* Записки непокірливого / Василь Прохода. – Торонто, 1967. – Кн. I. – 433 с.
21. *Сидоренко Н.* «Задротяне життя» українських часописів на чужині (1919–1924) / Наталя Сидоренко. – К., 2000. – 88 с.
22. *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Ярослав Тинченко. – К. : Темпора, 2007. – 536 с.
23. *Шох П.* Євген Маланюк (Спомин) / Петро Шох // Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. Подєбради, 1922–1935, і Український технічно-господарський інститут. Подєбради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1973. – Нью-Йорк, 1972. – Т. 3.– С. 152–159.

BEGINNING CAMP ACTIVITY OF JEVHEN MALANIUK

Mykola Krupach

*Ivan Franco National University of Lviv,
1 Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine*

Contradictions which arise up at lighting activity of J. Malaniuk in the first months of internment on territory of Poland, in particular, in a camp for the internee warriors of Army UNR Pyotrkov city.

Key words: J. Malaniuk, camps for the internee warriors of Army of UNR, cultural and educational group of Staff of Army of UNR, literary magazine «On the waves of life», wall newspaper «The Free word and picture».

НАЧАЛО ЛАГЕРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕВГЕНИЯ МАЛАНЮКА

Микола Крупач

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
л. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

Рассмотрены противоречия, которые возникают при освещении деятельности Е. Маланюка в первые месяцы интернирования на территории Польши, в частности, в лагере для интернированных воинов Армии УНР города Пйотркова.

Ключевые слова: Е. Маланюк, лагеря для интернированных воинов Армии УНР, культурно-образовательный кружок Штаба Армии УНР, литературный журнал «На волнах жизни», стенная газета «Свободное слово и рисунок».

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2011

Прийнята до друку 23.02.2011

